

УДК 34.096:330.131.7

Марина Великанова,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри правознавства

Київського національного університету культури і мистецтв

ОЦІНКА РИЗИКУ: ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ

У статті досліджується така стадія управління ризиком, як оцінка. Робиться висновок, що оцінка ризику передбачає дослідження стану, ситуації (сценаріїв) з наявними ознаками небезпеки. Найефективнішим методом її здійснення є юридичне прогнозування та проектування. На етапі оцінки ризиків формується стратегія управління ризиками.

Ключові слова: ризик, наслідки ризику, управління ризиком, стадії управління ризиком.

Постановка проблеми. Метою управління ризиком як процесу, спрямованого на виявлення, ідентифікацію, оцінку та вплив на ризик, є уникнення, контроль або мінімізація наслідків ризику. Натепер у правовій доктрині поняття «управління ризиком» є малодослідженим. Як результат, відсутня усталена концепція щодо розуміння як самого цього процесу, так і його стадій. Водночас саме від розуміння кожного етапу управління ризиком та вміння застосування прийомів впливу на ризик залежить ефективність діяльності з уникнення, контролю або мінімізації наслідків ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління ризиком, його стадії становили предмет дослідження таких економістів, як: Ф. Найт, Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев, Л. І. Донець. Серед учених-цивілістів, які цікавились цим питанням, можна назвати Н. І. Майданик, О. Андрееву, О. Мельник. Звертались до проблеми управління ризиком і його стадій і зарубіжні дослідники-правники, зокрема Д. А. Архипов, Ф. О. Вячеславов та Р. А. Крючков.

Втім, напрацьовані підходи до управління ризиком загалом і його оцінки зокрема у правовій доктрині залишаються ще малодослідженими явищами. Тому наукові пошуки у цьому напрямі є актуальними.

У зв'язку з цим метою даної публікації є з'ясування сутності такої стадії управління ризиком, як оцінка, та прийомів її здійснення.

Виклад основного матеріалу. Натепер і в доктрині, і на практиці така стадія управління ризиком, як оцінка, не дістала однозначного тлумачення. Так, відповідно до ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 п. 4.3.1. загальне оцінювання ризику охоплює основні елементи процесу керування

ризиком¹, визначені ISO 31000, а також такі: (1) обмін інформацією та консультування; (2) установлення оточення; (3) загальне оцінювання ризику (зокрема, ідентифікація ризику, аналізування ризику та оцінювання ризику); (4) оброблення ризику; (5) моніторинг та критичне аналізування. Загальне оцінювання ризику не є окремим видом діяльності, його треба повністю інтегрувати з іншими складниками процесу керування ризиком [1]. Як видно, у цьому документі розрізняються дві категорії – загальне оцінювання ризику та оцінювання ризику. Під загальним оцінюванням ризику розуміється спільний процес ідентифікації ризику, аналізування ризику та оцінювання ризику (п. 5.1.). Оцінюванням ризику є порівняння кількісно оцінених рівнів ризику з критеріями ризику, визначеними під час установлення оточення, для того, щоб установити значення рівня й типу ризику (п. 5.4.).

Натомість А. А. Биков та Б. Н. Порфир'єв, досліджуючи трактування процедур, які становлять процес аналізу, зазначають, що оцінка є лише частиною експертного та/або формального кількісного аналізу [2, с. 320].

Проте така діаметральність поглядів на оцінку ризиків є природною, оскільки категорія управління ризиками, поділ її на етапи в науці ще перебуває на стадії становлення. Тому логічно, що ще не напрацьовано загальних методологічних підходів до процедури управління ризиками. Втім, вже проведені дослідження дозволяють розглядати оцінку як окремий етап (стадію) процесу управління ризиками, який потребує поглибленого вивчення.

У вже згадуваному ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи за-

¹ У ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 терміни «оцінка» та «управління» не вживаються, натомість, використовуються відповідно терміни «оцінювання» та «керування»

гального оцінювання ризику» визначається мета загального оцінювання ризику – забезпечення розуміння ризиків, їх причин, наслідків та їх імовірностей. Таке загальне оцінювання дозволяє отримати вихідні дані для прийняття рішень щодо необхідності початку певної діяльності, способів максимізування можливостей, потреби обробки ризиків, вибору серед варіантів із різними ризиками, установлення пріоритетності варіантів обробки ризику, вибору найбільш відповідних стратегій обробки ризику, що зменшуватимуть несприятливі ризики до допустимого рівня [1]. У цьому контексті загальне оцінювання дійсно охоплює всі етапи управління ризиком. І це абсолютно не вносить дисонанс у вже напрацьовану теорією структуру управління ризиками. Адже, як вже наголошувалось у попередніх наших публікаціях [3], поділ процесу управління ризиками на етапи є досить умовним. Більше того, етапи управління ризиками можуть реалізовуватись одночасно, оскільки застосовуються або протягом усього життєвого циклу ризику, або охоплюють більшість його стадій, як, наприклад, ідентифікація ризику. Оцінка ризику хоч і не охоплює весь життєвий цикл ризику, бо здійснюється тільки після виникнення реальних ознак ризику, тобто на другій стадії його життєвого циклу, проте має місце аж до останньої стадії – ліквідації чи мінімізації наслідків ризику або «загибелі» об'єкта ризику (про стадії розвитку ризику йшлося у публікації «Управління ризиком та його стадії: економіко-правовий аналіз» [4]).

Думається, що оцінка ризику має здійснюватись на двох рівнях: загальному та конкретному. Власне, про ці два рівні і йдеться у ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику». Зокрема, у п. 5.4. цього стандарту зазначається, що оцінювання ризику ґрунтується на розумінні ризику, набутого під час аналізування ризику, і слугує для прийняття рішень щодо подальших дій. На цій стадії, коли є більше інформації про конкретні ідентифіковані ризики, необхідно знову докладніше розглянути вибрані ще під час установлення оточення рішення, що їх потрібно прийняти, і критерії, що їх використовуватимуть для прийняття цих рішень. Тобто, з одного боку, оцінка ризику здійснюється за результатами ідентифікації та аналізу ризику, а з іншого – ідентифікація та аналіз ризику неможливі без поточної оцінки цього процесу.

Втім, існує думка, що оцінка ризику може бути попередньою – здійснюється суб'єктом ризику до моменту прийняття ризику, а також законодавцем у процесі фіксації ризику в праві (зазвичай використовується прийом

юридичної презумпції); оперативною – аналізується ситуація ризику в її саморозвитку, зокрема, коли мінімізація ризикових втрат можлива за допомогою оперативного правового консалтингу; оцінка постфактум – після прийняття і реалізації ризику (така оцінка здійснюється, наприклад, у процесі правозастосування) [5, с. 24].

Оцінка ризиків, які породжують правові наслідки, має свої особливості. І знову, як і на попередніх етапах управління ризиком, застосування засобів, напрацьованих економічною наукою, не видається можливим. На це, до речі, вказується у Методичних вказівках з інспектування банків «Система ризиків», де зазначається, що стратегічний ризик, ризик репутації та юридичний ризик впливають на капітал і надходження банку, але їх важко точно виміряти кількісно. Тому Національним банком було вирішено, що за цими ризиками будуть оцінюватися лише сукупний ризик і напрям ризику за визначеною системою для оцінки кожної категорії ризику, яка надає можливість у послідовний спосіб вимірювати ризики і визначати, яких наглядових процедур необхідно вжити.

Згідно із зазначеною системою оцінки ризиків існує чотири основних компоненти визначення параметрів ризику банку: кількість ризику, якість управління ризиком, сукупний ризик та напрям ризику.

Сукупний ризик розглядається як узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний або низький. Пом'якшувальні фактори (наприклад, страхування) можуть вплинути на оцінку сукупного ризику, яка визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи щодо цього банку будуть вжиті банківським наглядом Національного банку і які ресурси будуть для цього виділені.

Напрямок ризику є ймовірною зміною сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців. Характеризується як такий, що зростає, стабільний або такий, що зменшується. Напрямок ризику впливає на стратегію нагляду, зокрема на те, які додаткові наглядові заходи можуть бути вжиті. Якщо напрям ризику такий, що зменшується, це вказує на те, що на основі наявної інформації протягом наступних 12 місяців можна очікувати зменшення сукупного ризику. Стабільний напрям вказує на те, що сукупний ризик, імовірно, залишиться незмінним. Якщо напрям ризику такий, що зростає, це свідчить про те, що, за очікуваннями, сукупний ризик через 12 місяців збільшиться [6].

Зрозуміло, що зазначений документ стосується лише оцінки ризиків у банківській діяльності, про що й зазначено у його Загальних положеннях, проте він опосередковано доводить тезу, що ризики, які породжують правові наслідки, мають оцінюватися, виходячи із їх специфіки.

Відповідно до Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 № 232, у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 № 713 (п. 10), ризик оцінюється на основі історичних даних, прийнятих технічних моделей або експертних висновків. Вибір належного методу проведення оцінки (або поєднання методів) залежить від конкретного виду ризику.

Оцінка ризику передбачає дослідження стану, ситуації (сценаріїв) з наявними ознаками небезпеки, невизначеності та/або випадковості. Вже на підставі такої оцінки здійснюється власне управління ризиком, тобто вчиняються певні дії в умовах небезпеки, невизначеності та/або випадковості [2, с. 321]. І тому не останню роль на цьому етапі відіграє юридичне прогнозування та проектування, оскільки оцінка ризику забезпечує не тільки розуміння ризиків, їх причин та наслідків, а й визначення їх імовірностей.

Юридичне прогнозування як специфічний вид діяльності перебуває в процесі становлення. Тому доводиться констатувати порівняно невелику кількість наукових досліджень у цьому напрямі і, як результат, відсутність цілісної теорії юридичного прогнозування. Втім, окремі напрацювання все ж мають місце. Так, В. В. Андріюк у своєму кандидатському дослідженні, присвяченому юридичному прогнозуванню, зазначає, що прогностична діяльність є необхідною умовою для правильного та ефективного управління суспільством та правового регулювання всіх сфер його життєдіяльності. А саме юридичне прогнозування визначає як дескриптивне наукове передбачення перспектив, тенденцій, можливих чи бажаних станів досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності в майбутньому та назріваючих проблем щодо нього, а також можливих і необхідних шляхів, засобів і строків досягнення цих станів, поставлених цілей стосовно цього об'єкта, вирішення назріваючих проблем (чи більш лаконічно – як імовірнісне дескриптивне наукове передбачення майбутнього стану досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності). Автор виділяє два види юридичних прогнозів за цільовим критерієм та за часовим інтервалом – перспективний

та нормативний. Під час перспективного юридичного прогнозування здійснюється дослідження перспектив, тенденцій розвитку об'єкта державно-правової дійсності, визначення можливого його стану в майбутньому без урахування дії суб'єктивного фактору, що здатний вплинути на розвиток досліджуваного об'єкта. В основі розробки такого прогнозу лежить ідея екстраполяції в майбутнє виявлених у результаті вивчення минулого та теперішнього стану досліджуваного державно-правового явища, тенденцій його розвитку. Нормативний юридичний прогноз повинен містити інформацію про можливі та необхідні шляхи, засоби, способи, заходи, які з найбільшою імовірністю створять можливість досягнення цілей у державно-правовій сфері суспільства. Основою нормативного юридичного прогнозу є ідея оптимізації, вибору найбільш доцільних, конструктивних, рентабельних шляхів, способів, засобів і заходів, які у визначені строки з найбільшою імовірністю дозволяють досягти поставлених цілей стосовно досліджуваного державно-правового явища [7, с. 3, 11, 15].

У спеціальній літературі поряд із прогнозуванням виділяють ще й соціально-правове проектування, під яким розуміють специфічну діяльність, пов'язану з науково обґрунтованим визначенням варіантів розвитку соціальних процесів і явищ та цілеспрямованою докорінною зміною конкретних соціально-правових інститутів. На думку дослідників, соціально-правове проектування відрізняється від соціально-правового прогнозування тим, що прогнозування не передбачає вирішення проблем майбутнього. Його мета – на основі аналізу стану і поведінки системи в минулому і вивчення тенденції зміни факторів, що впливають на систему, правильно визначити кількісні і якісні параметри її розвитку у перспективі, розкрити зміст ситуації, в якій опиниться система [8, с. 178, 181].

На етапі оцінки ризику доцільним видається використання таких підходів та методів до проектування та прогнозування. Зокрема, у правовому (юридичному) проектуванні можна використати розроблені соціологією права підходи [8, с. 180], адаптувавши їх до потреб управління ризиком:

- матриця ідей – створити різні варіанти рішень на основі кількох незалежних змінних. Як відомо, будь-яка діяльність залежить від різних обставин: наявності ресурсів, їх кількості та якості, строків, поставлених завдань, суб'єктів тощо. Встановлюючи варіанти із цих змінних, можна визначити найоптимальніший спосіб здійснення такої діяльності;

- аналогія – визначити схожий об'єкт ризику і взяти за еталон модель управління ним;

- асоціація – управління ризиком в іншій системі може підказати напрям та основні принципи управління у досліджуваній. При цьому передбачається поєднання засобів пристосування, їх модифікація;

- реорганізація – підхід, протилежний асоціації, коли попередній процес управління ризиком перетворюється;

- мозковий штурм – мобілізується весь інтелектуальний потенціал та генерується велика кількість варіантів рішень (навіть абсурдних на перший погляд), які у подальшому зіставляються й обирається найоптимальніша модель управління ризиком.

Прогнозування на етапі оцінки ризиків має базуватись на принципах адекватності та альтернативності та з використанням таких специфічних методів, як екстраполяція, моделювання та метод експертних оцінок.

Екстраполяція – це поширення характеристик процесу в даний час на його стан у майбутньому або обчислення за рядом даних визначень певної системи на визначення в інших системах, що перебувають поза нею. Метод моделювання пов'язаний із пошуком різних варіантів розвитку за допомогою математичних моделей і методів, що дає змогу відібрати оптимальний за даних умов варіант. Разом із тим дослідники зазначених методів соціально-правового прогнозування вказують на складність їх застосування у юридичному прогнозуванні [7, с. 14]. А тому пропонується надавати перевагу методу експертних оцінок, який передбачає створення об'єктивної характеристики кількісних і якісних сторін об'єкта прогнозування на основі обробки й аналізу сукупності індивідуальних думок експертів [8, с. 190-191]. Серед труднощів, які можуть виникнути під час застосування такого методу, науковці виділяють: 1) формування дієвої та ефективної інфраструктури експертного прогностичного дослідження (в тому числі підбір компетентних і неупереджених прогнозистів-організаторів експертного дослідження); 2) підбір експертів; 3) процедура роботи експертів та питання її оптимізації; 4) обробка висловлених експертами думок з метою генерації прогнозу; 5) проблема залучення в процесі юридичного прогнозування фахівців з інших сфер знань та діяльності [7, с. 14].

Метод експертних оцінок також відіграє більшу методологічну роль і в оцінці ризиків, які породжують правові наслідки. Це зумовлено складністю розвитку таких ризиків, їх структурних елементів, неможливістю застосування у переважній більшості математичних методів оцінки.

Якщо виходити із того, що на етапі оцінки ризиків формується стратегія управління

ризиками і повністю уникнути ризиків здебільшого неможливо, то постає питання допустимості (прийнятності) ризику, адже, як доречно зазначає Р. А. Крючков, правові наслідки оцінки ризику різноманітні. Спочатку оцінка визначає припущення про ризиковий характер діяльності, закріпленої правовими нормами. Під час реалізації права оцінка ризику зумовлює правові можливості управління ризиками, багато в чому підштовхує учасників суспільних відносин до залучення конкретних інструментів правового впливу на фактори і ситуацію ризику. У разі притягнення до юридичної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з ризиковою поведінкою, оцінка дозволяє визначити обґрунтованість ризику [5, с. 24].

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Отже, оцінка ризику хоч і не охоплює весь життєвий цикл ризику, втім має місце аж до останньої стадії. Якщо виходити з того, що оцінка ризику передбачає дослідження стану, ситуації (сценаріїв) з наявними ознаками небезпеки, невизначеності та/або випадковості, то найефективнішим методом її здійснення є юридичне прогнозування та проектування. На етапі оцінки ризиків формується стратегія управління ризиками, а оскільки повністю уникнути ризиків у більшості випадків неможливо, то вагоме значення має вирішення питання допустимості (прийнятності, виправданості) ризику, яке потребує подальшого дослідження та обґрунтування.

Список використаних джерел:

1. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику (IEC/ISO 31010:2009, IDT). ДСТУ IEC/ISO 31010:2013. – К.: Мінекономрозвитку України. 2015. – 73 с.
2. Быков А. А. Об анализе риска, концепциях и классификации рисков / А. А. Быков, Б. Н. Порфирьев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dex.ru/riskjournal/2006/2006_3_4/319-337.pdf (дата звернення: 07.07.2017).
3. Великанова М. М. Виявлення та ідентифікація як стадії управління ризиком / М. М. Великанова // Часопис Київського університету права. – 2017. – № 3. – С. 24-27.
4. Великанова М. М. Управління ризиком та його стадії: економіко-правовий аналіз / М. М. Великанова // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 12. – С. 20-24.
5. Крючков Р. А. Риск в праве: генезис, понятие и управление : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Р. А. Крючков. – Нижний Новгород, 2011. – 27 с.

6. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» : Постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04> (дата звернення: 12.10.2017).

7. Андріюк В. В. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування : автореф.

дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» / В. В. Андріюк. – К., 2007. – 21 с.

8. Ланде Д. В. Основи інформаційного та соціально-правового моделювання : навчальний посібник / Д. В. Ланде, В. М. Фурашев, К. В. Юдкова. – К.: НТУУ «КПІ», 2014. – 220 с.

В статье исследуется такая стадия управления риском, как оценка. Делается вывод, что оценка риска предполагает исследование состояния, ситуации (сценариев) имеющихся признаков опасности. Самым эффективным методом ее осуществления является юридическое прогнозирование и проектирование. На этапе оценки рисков формируется стратегия управления рисками.

Ключевые слова: риск, последствия риска, управление риском, стадии управления риском.

The article is devoted to the study of the following stage of risk management such as an evaluate the risks. The conclusion is made that the evaluate the risks involves the study of the context, the situation (scenarios) with the existing signs of danger. The most effective method of its implementation is legal forecasting and design. At the risk evaluate stage a risk management strategy is formed.

Key words: risk, consequences of risk, risk management, risk management stages.

